

Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острог, 30 вересня – 1 жовтня 2016 року. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – 288 с./ С. 34–36.

Н. Л. Боржецька

старший викладач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет «Острозька академія»)

Особливості виправдання (реабілітації) осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, в Європі XVI ст.

Політична карта Європи XVI ст., а з нею і система юридичних норм, що поширювали свою дію на цю частину світу, була вкрай строкатою.

Саме в XVI ст. у Європі приймаються такі визначні пам'ятки права, як «Кароліна» («Кримінально-судове укладення Священної Римської імперії німецької нації»), яке було прийняте в 1532 р., опубліковане у 1533 р., отримало назву в честь імператора Священної Римської імперії Карла V і було єдиним загальноімперським законом роздробленої Німеччини [1, с. 299]) та Статути Великого князівства Литовського (далі – Статути ВКЛ) 1529, 1566 та 1588 р.р. (зводи законів Великого князівства Литовського, що були найпрогресивнішими і найдосконалішими зводами законів XVI ст. [2, с. 834], які після утворення в 1569 році Речі Посполитої поширили свою дію на територію цієї держави). Значення вищевказаних історичних джерел права для розвитку національних правових систем більшості держав сучасної Європи важко переоцінити.

Питання підстав, порядку та наслідків виправдання особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, завжди було, є і буде актуальним, адже воно нерозривно пов'язане із головним питанням кримінального процесу (про винуватість чи невинуватість особи). Особливий інтерес складає специфіка розвитку правового інституту виправдання (реабілітації) особи в найвизначніших європейських історичних джерелах права XVI ст., в період активної діяльності інквізиції.

Аналіз норм «Кароліни» свідчить про інквізиційну історичну форму кримінального процесу «Священної Римської імперії німецької нації» із обов'язком обвинуваченого доводити свою невинуватість (ст. XLVII «Кароліни»), застосуванням тортур (ст. ст. XXVII, XXIX та ін. «Кароліни»), т.з. теорією формальних доказів (ст. XXX тощо «Кароліни»). Попри все це «Кароліна» передбачала теоретичну можливість виправдання (реабілітації) особи, яка підозрювалась чи обвинувачувалась у вчиненні злочину. Можливість виправдання особи була передбачена і у Статутах ВКЛ.

I. Підстави виправдання особи. В «Кароліні» були визначені наступні підстави виправдання особи. Відповідно до абз. 1 ст. LXI «Кароліни» особа вважалася невинуватою у вчиненні злочину у випадку, якщо після проведення допиту із застосуванням тортур, вона не була викрита у вчиненні злочину, який їй приписують, і не зізналася у його скоєнні. Окрім того в «Кароліні» також передбачались спеціальні випадки, коли судді і засідателі в кримінальних судах не могли обвинувачувати особу у вчиненні вбивства, і ображати таким чином її «через [своє] невігластво», адже позбавляючи життя іншого така особа діяла за належних підстав, які виключали будь-яке покарання [1, с. 316]. Ці підстави називалися випадками позбавлення життя, які пробачаються обвинуваченому (ст. CXXXVIII «Кароліни»). І до них в «Кароліні» були віднесені випадки правомірної необхідної оборони, що повністю виключала винуватість особи у вчиненому, але обов'язок доведення якої лягав на обвинуваченого (ст. ст. CXXXIX, CXL, CXLI «Кароліни»). До випадків, які могли бути підставами виправдання особи «Кароліна» відносила «випадкове позбавлення життя, що сталося проти волі винуватого поза необхідною обороною» і виключало вину особи (ст. CXLVI «Кароліни») [1, с. 317], а також т.зв. «інші випадки позбавлення життя, які можуть мати наслідком виправдання...» [1, с. 318] (зокрема, такими, що не підлягали покаранню за позбавлення життя іншої особи визнавалися наступні діяння: позбавлення життя особи для врятування життя, тіла чи майна іншої особи, а також вчинення вбивства особами, позбавленими розуму; помста за «блудодіяння», вчинене з дружиною чи дочкою

обвинуваченого; вбивство того, хто чинив недозволений небезпечний і підступний опір при затриманні; вбивство особи, яку виявлять в нічну пору і при небезпечних обставинах в чужому житлі) (ст. CL «Кароліни») [1, с. 319]; випадки вчинення злочину тими, «хто у зв'язку з малолітством чи іншою неміччю позбавлений розуму» (ст. CLXXIX «Кароліни») [1, с. 323].

На відміну від «Кароліни» Статуту ВКЛ передбачали обов'язок позивача довести винуватість відповідача. Саме тому в Статутах ВКЛ зазначалися випадки, коли особу виправдовували у вчиненні правопорушення у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення її винуватості (наприклад, в арт. [13] 12 розділу 6 Статуту ВКЛ 1529 року зазначалось «якби якийсь позивач, порушивши справу в суді, до останнього строку не був готовий зі своїми доказами у справі, яку порушив, то він програє свою справу, а врячник не повинен надавати йому відстрочки» [3, с. 171], а в арт. 17 розділу 7 Статуту ВКЛ 1529 року передбачалася схожа за наслідками ситуація недоведення вини особи: «...але якби він [позивач] допустив відповідача до присяги і той хотів присягнути про свою невинуватість, а позивач, який порушив справу про насильство, присягнути не хотів, то з відповідача повинне бути знято обвинувачення у вчиненні насильства» [3, с. 180]). Арт. 6 розділу 11 Статуту ВКЛ 1566 року містив норму, відповідно до якої господар будинку чи його гість підлягав виправданню за вбивство нападника чи його співучасників при обороні будинку за умови, що господар належним чином доведе, що вбитий вчинив напад на його будинок або господарство [4, с. 153].

II. Суб'єкти, що були уповноважені приймати рішення про виправдання. Суб'єктами, які відповідно до норм «Кароліни», вирішували питання про виправдання особи, були судді та судові засідателі самостійно чи судді та судові засідателі за порадою з юристами (абз. 6 ст. CL «Кароліни») або «знаючими людьми» (ст. CLXXIX «Кароліни») [1, с. 323]. Статуту ВКЛ уповноважували виносити вирок суддів (воєвод, старост, маршалків земських, маршалків двірських тощо) (арт. 1 розділу 6 Статуту ВКЛ 1529 року).

III. Наслідки виправдання особи. Відповідно до положень «Кароліни» наслідки визнання особи невинуватою ставилися в залежність від наявності вини в діях органів влади щодо застосування тортур. Так, якщо обвинувачений був підданий катуванню і допитаний із застосуванням тортур «на підставі доказів і підозр, визнаних достатніми для допиту із застосуванням тортур», але попри це не був викритий у вчиненні злочину, який йому приписували, і не зізнався у його скоєнні, то суддя та позивач не піддавалися жодному стягненню «за правильне і дозволене правом застосування катування» (абз 1 ст. LXI «Кароліни») [1, с. 309]. В такому випадку застосування тортур вважалося виправданим, оскільки «згідно праву, належить уникати не лише скоєння злочину, але й самої видимості зла, що створює недобру славу чи викликає підозру у злочині. Той, хто не робить цього, являється сам причиною своїх власних страждань, згаданих вище» (абз 1 ст. LXI «Кароліни») [1, с. 309].

Відповідно до ст. XX «Кароліни», якщо хтось був підданий допиту із застосуванням тортур без достовірних доказів, тобто якщо не було доведено той злочин, допит стосовно якого проводили, то влада чи судді, які вчинили таке порушення, зобов'язані були здійснити належне відшкодування за безчестя і страждання, а також відшкодувати судові витрати тому, хто всупереч нормам права, без пред'явлення доказів, був підданий катуванню [1, с. 302].

Що ж стосується законодавства Речі Посполитої, то Статут ВКЛ 1588 року містив прообраз інституту відшкодування шкоди, завданої незаконними діями слідчого, прокурора, суду як елемент реабілітації особи (зокрема, в арт. 9 розділу 4 Статуту ВКЛ 1588 року зазначалось: «... а гдѣ бы возный што колвекъ такового не пристойного справоваль, або ижъ бы не справедливое сознанъ, а врядомъ своимъ ку шкоде которой стороне шафоваль, за якоюжъ кольвекъ причиною, ... тогды за доводомъ слушнымъ яснымъ и достаточнымъ, который бы се зъ шкрутыний показаль, каранъ быти маеть водле важности выступу своего ... и шкоду стороне поведовой нагородити за доводомъ ...» [5, с. 98-99], в арт. 29 розділу 4 Статуту ВКЛ 1588 року підкреслювалось: «... тогды вжо не сторона, але врьдъ самъ повинень будетъ яко навезку водлугъ стану его, такъ

теже и шкоды вси заслушнымъ доводомъ оному на вряде невинне обвиненому, або укривжоному платити» [5, с. 120], в арт. 75 розділу 4 Статуту ВКЛ 1588 року було вказано: «... маеть вины стороне тры рубли грошей... заплатити» [5, с. 170], а в арт. 10 розділу 14 Статуту ВКЛ 1588 року законодавець застерігав: «Уставуемъ где бы хто колвекъ шляхтича такъ оселого альбо и неоселого обвиниль о злодейство безъ лица и кромъ слушное причины такъ за позвы яко и безъ позву человека доброго веры годного и неподозреного, тогда таковое обвиненье оному шляхтичу на почтивости и доброй славе его ничего шкодити не маеть, але за таковое обвиненье тотъ жалобникъ повинень будетъ того шляхтича навезати яко бы его зраниль, и тамъ же на замьку або в дворе нашомъ где ся тое потрафить маеть седети дванадцать недель, если бы тотъ жалобникъ былъ самъ шляхтичъ а где бы простого стану человекъ шляхтича тымъ обычаемъ яко вышей описано о злодейство обвиниль маеть за то у стовпа дубцы битъ быти обволываючи тотъ его выступъ ...» [5, с. 312]).

Попри відносну географічну близькість території, на яку поширювали свою дію «Кароліна» та Статуту ВКЛ, а також на спільність часових меж їх дії, протяжністю в декілька століть, вищеназвані історичні джерела права мали значні, а подекуди й принципові розбіжності в регулюванні окремих правових інститутів, зокрема інституту реабілітації осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права. Т. 1. / Под. ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. – М. : Юристъ, 1996. – 392 с.
2. Енциклопедія історії України : У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9 : Прил – С. – 2012. – 944 с.
3. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под редакцией академика АН Литовской ССР К. И. Яблонскиса. – Минск : Издательство Академии наук БССР, 1960. – 253 с.

4. Статутъ Великого князьства Литовского 1566 года. – Изданіе Императорскаго Московскаго общества исторіи и древностей россійскихъ. – 240 с.

5. Статут Великого князівства Литовського : репринтне видання 1854 р. – К. : «Фенікс», 2008. – 440 с.